

שיעור שנים עשר

יהרג ואל יעבור

הגמרא מביאה ברייתא האומרת שיש ג' עבירות חמורות שדינן יהרג ואל יעבור. ולאחר מכן אמרה הגמרא שלענין עבודה זרה זו מחלוקת רבי ישמעאל ור"א האם אמרינן יהרג ואל יעבור או לא. ור"א למד דבר זה מהפסוק "בכל נפשך" - אפילו הוא נוטל את נפשך, ו"בכל מאדך" היינו בכל ממונך.

יש לשאול, מה בא זה ללמדנו - הלא אם מחוייב למסור את נפשו עבור מצוה זו פשוט שמחוייב למסור את כל ממונו ומדוע צריך לימוד מיוחד לזה?

הלבוש כתב, ש'בכל נפשך' מדבר רק לענין ע"ז שמחוייב למסור את נפשו בעבור זה, אך ההמשך - 'בכל מאדך', מדבר על שאר המצוות שבתורה שרק במצוות עשה נאמר המבזבז אל יבזבו יותר מחומש, אבל בלאוין מחוייב למסור את כל ממונו, וזה נלמד מ'בכל מאדך'.

אלא שקשה לדבריו, שהרי הגמרא שואלת מדוע הוצרכו לשני לימודים אלה, ולדבריו אין מקום לשאלה זו, כיון שזה עוסק בע"ז וזה בשאר עבירות!

בהמשך הגמרא מבואר, שעל עבירות בפרהסיא מחוייבים למסור את הנפש אפילו על מצוה קלה, ולאחר מכן מקשה הגמ': "והא אסתר פרהסיא הואי", ומדוע לא מסרה את נפשה?

ובתוס' תמהו, מדוע הגמרא שואלת את זה רק בשלב זה, הלא אסתר עברה על גילוי עריות, שדינה יהרג ואל יעבור בכל מקרה, ומדוע השאלה מתעוררת רק לאחר שאמרה הגמרא שעל שאר עבירות בפרהסיא צריך למסור נפש? ותירצו, שכיון שאסתר קרקע עולם אינה מחוייבת למסור עצמה מדין ג"ע, ולכן השאלה מתעוררת רק על פרהסיא.

אלא שיש לבאר - הלא זה מה שתירצה הגמרא גם על השאלה האחרונה, שכיון שאסתר היא קרקע עולם אין כאן דין של מסירת נפש גם בפרהסיא, וא"כ היתה יכולה הגמרא לשאול ולתרץ באותה הדרך גם על עצם גילוי העריות שהיה?

הרמב"ם (הל' יסוה"ת פ"ה ה"ד) כותב שבמקום שהדין יעבור ואל יהרג אסור לאדם ליהרג ואם נהרג הרי זה מתחייב בנפשו, ובעבירות שדינן יהרג ואל יעבור אם נהרג

ולא עבר הרי זה קידש את השם, ואם זה היה בפני עשרה ה"ז קידש את השם ברבים, וה"ה אם עבר ולא נהרג שחילל את השם, ואם היה בפני עשרה ה"ז מחלל את השם ברבים.

ע"פ דברי הרמב"ם אפשר לומר שלמקשן היה ברור שמצד ג"ע אין חובת מסירות נפש כיון שאסתר היא קרקע עולם, אלא שמצד חילול השם שבדבר לכאורה צריכה למסור את נפש כאשר זה בפרהסיא, כי שם זה חילול השם דרבים, והתוצרן משיב שקרקע עולם היא, ואינה מחוייבת למסור נפש גם בחילול השם דרבים.¹

באותו ענין נחלקו הרמב"ם ותוס', האם במקרה של שב ואל תעשה אדם מחוייב ליהרג ולא לעבור בג"ע או לא. דעת התוס' כפי שהזכרנו שבקרקע עולם אין דין יהרג ואל יעבור גם בג' עבירות חמורות. אך הרמב"ם חלק וסבר שאסור לעבור עליהן גם בשב ואל תעשה, אלא יהרג ואל יעבור.²

הגמרא (ב"מ סב ע"א) מביאה, שלשיטת בן פטורא אם יש קיתון של מים ביד אחד וחברו הולך עמו בדרך, ישתו שניהם ואל יראה אחד במות חברו, עד שבא ר"ע ודרש 'וחי אחיך עמך' - חייך קודמים.

ניתן ללמוד מכאן, שכל הסיבה שר"ע התיר לאחד לשתות מים אע"פ שחברו מת היא משום שהוא מונע את ההצלה של חברו ע"י הצלת עצמו בשב ואל תעשה, ובזה התחדשה דרשת ר"ע שחייך קודמים, אבל אם אדם היה נדרש להרוג את חברו בשב ואל תעשה כגון הנח לנו ונפיל אותך על תינוק - לא התחדשו בזה דברי ר"ע, והיה מחוייב למסור את נפשו ולא להרוג את התינוק.

מכאן הביא הגר"ח ראייה לשיטת הרמב"ם - מכך שהתחדש לימוד מיוחד רק למניעת הצלה ע"י הצלת חיים של בעל המים בשב ואל תעשה (אי נתינת מים), משמע שאם נדרש אדם להרוג בשב ואל תעשה יהרג ולא יעבור.

האחיעזר דוחה את דברי הגר"ח, כיון שהמקרה של קיתון של מים לא נחשב כשב ואל תעשה, אלא כקום ועשה - שתיית המים על ידי האחד גורמת לכך שלשני לא יהיה מים והוא ימות, ועל דבר זה חידש ר"ע שרק לצורך הצלת עצמו מותר לו מצד חייך

¹ וכך גם על פי התירוף השני בגמרא דלהנאת עצמן שרי, שההו"א היא שמשום חילול השם דרבים צריכה למסור נפש גם בהנאת עצמן, והתשובה שלא.

² כן דייק הגר"ח על הרמב"ם (שם, ה"א וה"ב) שכתב שג"ע חמורות דינן יהרג ואל יעבור ולא חילק בין שב ואל תעשה לקום ועשה אלא רק בין הנאת עצמן ולא הנאת עצמן משמע א"כ שגם בשב ואל תעשה דינו יהרג ולא יעבור.

קודמים, אבל אם אומרים לו להרוג את פלוני בקום ועשה או שיהרגוהו ודאי שיהרג ואל יעבור ככל דין ש"ד [וכגון שיש לו די מים עבור עצמו ולחברו יש רק קיתון, ואמרו לו שאם לא ישפוך את קיתון המים של חברו יהרגוהו שאז ודאי שאסור לו לשפוך אלא יהרג ולא יעבור]. אבל בשב ואל תעשה אין ללמוד מכאן שיהרג ואל יעבור, ואין ראייה מכאן נגד דברי תוס'.

החזו"א (בגליונות על חי' הגר"ח) דוחה את הראיה באופן אחר, שכל המחלוקת של ר"ע וכן פטורא היא כאשר שתי האפשרויות העומדות בפנינו הן חיי שעה לשניהם אם יתחלקו במים או חיי עולם לבעל המים והשני ימות, ובזה היה ר"ע צריך לחדש שסכנת חיים לאחר זמן של האחד דוחה את חיי השעה של חברו, ויראה במות חברו כדי שגם מחר יוכל הוא להישאר בחיים [וזה חידוש שהרי מחללים שבת אף על חיי שעה, וכאן אנו אומרים שחיי קודמים לחיי שעה של חברו]. א"כ אין קשר בין הסוגיא שם לנד"ד שהאדם נדרש ליטול חיי עולם בשב ואל תעשה בעבור חיי עולם שלו, שבזה כולם יודו שאינו מחוייב למסור את נפשו עכשיו, כי זו סכנת חיים מיידית ורק בקום ועשה הוא נדרש למסור את נפשו.

הגמרא (עד ע"ב) הסתפקה האם בן נח מצווה על קידוש השם או לא והאם הוא מחוייב למסור את עצמו או לא. שאלו תוס' - מה המקום להסתפק, הלא גם בישראל לולי שהיה כתוב 'וחי בהם' ולא שימות בהם היה פשוט שיהרג ואל יעבור, ורבי ישמעאל שחולק וסובר שיעבור ולא יהרג למד כך מהפסוק הנ"ל, וא"כ בבן נח שאין את הפסוק הזה מה ההו"א שיהיה מותר להם לעבור?

מתרצים תוס', שהיה אפשר לומר שכל הלימוד של 'וחי בהם' הוא רק כדי לומר שלא למדים מרוצח ונערה המאורסה שיהרג ואל יעבור, אלא לומר שבע"ז יש דין של 'וחי בהם'.

פירוש דבריו, שהסברא הפשוטה לולי שלימדה התורה שיהרג ואל יעבור היא, שאדם שעובר עבירה באונס פטור עליה ואינו צריך ליהרג ולא לעבור שהרי הוא אנוס, ולכן באמת בן נח לא מצוה ליהרג ולא לעבור, וכ"פ הרמב"ם, אלא לאחר שחידשה התורה בישראל שיש דין יהרג ואל יעבור הו"א שגם בע"ז כך הוא הדין, לכן נכתב 'וחי בהם' (לדעת ר"י) למעט ע"ז.

היוצא מדברי תוס', שכל דין יהרג ואל יעבור הוא חידוש בהלכות קידוש השם, שהרי למען האמת כאשר אונסים את האדם לעבור עבירה ואם לא יעבור יהרגוהו - הרי הוא

אנוס והמעשה לא מתייחס אליו כלל ואם כן היה צריך להתיר לו לעבור, שהרי אין זה נקרא עובר עבירה.³ אלא שחידשה התורה שמשום קידוש השם אפילו אם הוא אנוס צריך למסור את נפשו ולא ליהרג ולקדש שם שמים.

כלומר, שע"פ הדברים האלה נלמד, שהסברא הפשוטה היא שאדם פטור ולא צריך לעבור כיון שהוא אנוס והמעשה לא נקרא כלל על שמו, ולכן באמת בשאר מצוות הסברא הזו קיימת ושרירה, ואינו מחוייב ליהרג אלא במצוות חמורות שבהם יש קידוש השם.

וזה לא כדברי רש"י שפירש שבשאר מצוות הסיבה שיעבור ולא יהרג היא משום שנאמר 'וחי בהם', כלומר שלדבריו הפשטות היא שצריך ליהרג ולא לעבור בכל המצוות, אלא שחידשה התורה 'וחי בהם' לגבי שאר המצוות, ולא לגבי ג"ע חמורות.

אם כן, לפי זה מובנים דברי תוס' לעיל - כאשר אדם עומד בפני מצב שאומרים לו הרוג בשב ואל תעשה או תיהרג, כיון שבין כה וכה הוא לא עושה מעשה אז גם קידוש השם אין כאן, שהרי הוא לא עושה שום מעשה שאפשר לומר שיהרג ולא יעשה אותו, ולכן במקרה של בן פטורא ור"ע כיון שיש כאן מעשה שהוא עושה ששותה את המים וע"י זה חברו ימות צריך פסוק לחדש שמותר לו לשתות כדי להציל את עצמו שחיינו קודמים, שהרי לולי הפסוק היינו אומרים שאע"פ שהוא אנוס אסור לו לגרום למות חברו בידים משום קידוש השם, אבל בנד"ד שזה שב ואל תעשה ממש ודאי שאפ"ל שיעבור ולא יהרג.

משא"כ לפי שיטת רש"י אין היתר אנוס כלל בכל העבירות, אלא שברוב העבירות יש חידוש של התורה 'וחי בהם' חוץ מג"ע חמורות.

ומנין למדנו שאין פטור של אנוס בזה - אפ"ל שזה נלמד מ'ואהבת את ה'... בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך', היינו אפילו נוטל את נפשך או את ממונך. וא"כ מתבאר היטב - לגבי מסירות נפש אין היתר של אנוס כי מחוייב אפילו למסור את נפשו, ולכן גם את כל ממונו הוא מחוייב למסור עבור זה, כי אין היתר ופטור של אנוס כלל, ולאחר מכן כאשר חידשה התורה 'וחי בהם' ולא שימות בהם באה התורה לומר שבשאר עבירות אינו מחוייב למסור נפש עבורן אלא רק את ממונו, אבל בג"ע חמורות וע"ז בכללן חייב אף למסור את נפשו.

³ וכן הדין במתפא בעצי אשרה, שאסור לו לבוא ולהתפא אפילו שהוא בסכנת נפשות, משום שכאשר הוא עושה מעשה לבוא להתפא אין הוא נקרא אנוס כי המעשה נעשה בסוף על ידו וא"א לומר שהמעשה לא מתייחס אליו.

כלומר, לאחר שביארנו שכל הפסוק הזה בא להוציא מפטור אונס, ולומר שאדם מחוייב למסור את ממונו ואת נפשו, יש ליישב את הפסוק הזה עם הפסוק 'וחי בהם', לכן פרש"י כדברי הלבוש הנ"ל שבשאר עבירות נאמר וחי בהם ומסור רק את ממונו ולא את נפשו, ובע"ז ימסור גם את נפשו כמ"ש 'בכל נפשך'.